

Mozaikok Európa újraegyesüléséhez – az amerikai külpolitika és az európai multinacionális vállalatok szerepe

Berend T. Iván: *The History of European Integration – A new perspective.* Routledge, New York, 2016, 271 o.

A 2008-as pénzügyi és reálgazdasági válság az Európai Unióban politikai válsághoz is vezetett, amelynek következtében a gazdasági integráció egésze veszélybe került. Európa korábbi perifériái a szakadék szélére jutottak, és még ma is veszélyeztetik az EU egyik legfontosabb szimbolikus jelentőségű intézményét, a közös fizetőeszközt. Ennek tükrében nem meglepő, hogy sokan kutatják a periférikus fekvésű országok kilépésének rövid és hosszú távú következményeit (például *Oltheten és szerzőtársai* [2013], *Conesa–Kehoe* [2014], *De Grauwe* [2014]). Többekben még talán az a kérdés is felmerül, hogy egyáltalán miért nyerhettek felvételt az egykori Európai Közösségbe (EK), majd az EU-ba a fejlődésben súlyosan megkésett, későn iparosodott és korábban diktatórikus berendezkedésű országok, amelyek közül néhányat még ma is Európa beteg embereként emlegetnek.

A válasz akkor válik egyértelművé, ha elolvassuk Berend T. Iván Kossuth-díjas történésznek, az MKKE korábbi rektorának, az MTA 1985 és 1990 közötti elnökének tavaly megjelent könyvét. Ebben a szerző rendkívül újszerű megvilágításba helyezi az európai integrációs folyamatot, és két, korábban méltatlanul elfelejtett tényező szerepét járja körül. Berend T. Iván elsődleges kutatási területe az európai kontinens 19. és 20. századi (beleértve jelenkorunk) története. Ezen belül mindig is kiemelt figyelmet fordított Kelet-Közép-Európa gazdasági modernizációjának és fejlettségbeli megkésettységnek problémáira, valamint az államszocializmusból a piacgazdaságra való áttérés kérdéseire. Könyveit generációk olvasták/olvassák, és 1990 óta is – amióta a University of California at Los Angeles (UCLA) professzora, majd *professor emeritusa* – számos értékes munkát jegyez, többek között: *An Economic History of Twentieth-Century Europe* (2006), *Europe Since 1980* (2010), *Europe in Crisis: Bolt from the Blue?* (2012), *An Economic History of Nineteenth-Century Europe: Diversity and Industrialization* (2012). 2016-ban pedig írásunk tárgyául is szolgáló könyve mellett a *The Contemporary Crisis of the European Union: Prospects for the Future* című munkája is megjelent.

Már a kötet bevezetőjében olvashatjuk azt az érvelést, hogy miért is olyan merész vállalkozás napjainkban új könyvet írni arról az európai integrációs folyamatról,

amelyet a szerző a 20. század második felének egyik legfontosabb, történelmi jelentőségű eseményeként tart számon, és amellyel egyébként is könyvtárnyi irodalom foglalkozik. Most azonban az American National Archive és az Archive of European Integration rendelkezésre álló forrásainak köszönhetően új nézőpontba kerül az EU létrejötte és fejlődése. Berend T. Iván ugyanis a két adatbázis felhasználásával egészen pontosan arra vállalkozik, hogy egyrészről az Egyesült Államok, másrészről pedig az európai multinacionális vállalatok szerepét értékelje az integrációs folyamatban. A periférikus fekvésű országok először az amerikai külpolitika, később pedig az európai nagyvállalatok látókörébe kerültek. A szerző rendkívüli gondossággal mutatja be, hogy miért és miként történt mindez.

A hat fejezetből álló könyv első részében Berend T. Iván az Egyesült Államoknak Európa 1945 utáni újjáépítésében játszott központi szerepét vizsgálja. Az amerikai részvétel ugyanis kiemelkedően fontossá vált, mert a hidegháború kezdetén a Truman-adminisztráció, látva a szovjet terjeszkedést és Kelet-Közép-Európa erőteljes szovjetizálását, mintegy ellensúlyként fogott a föderális Nyugat-Európa alapelveinek kidolgozásába. Kezdte lerakni annak az Európai Egyesült Államoknak az alapjait, amelyről Winston Churchill 1946-os zürichi előadásában beszélt. A Nyugat vezető országa a második világháború ezt követő évtizedeiben az Egyesült Államok lett, és az 1950-es, majd az 1960-as években a legmesszebbmenőkig támogatta az európai integrációt és a bővítés kérdését is.

Az amerikai tervek középpontjában a gyors újjáépítés és Németország újrafelfegyverzése állt. Az Egyesült Államok katonai és gazdasági segítséget nyújtott (Marshall-terv), ami mögött pedig egyértelműen Nyugat-Európa, azon belül Németország egyesítése húzódott meg. A szerző azonban felhívja figyelmünket arra is, hogy mindez nem volt teljesen zökkenőmentes. (A franciák például semmi esetre sem támogatták Németország újrafelfegyverzését.) A háború utáni fél évtizedben valójában egy amerikai-francia politikai sakkjátszma zajlott, amely fenyegetésektől, presszió alkalmazásától és kompromisszumoktól sem volt mentes. Berend T. Iván megjegyzi továbbá azt is, hogy az amerikai kormányzat volt az, amely gyakorlatilag kikényszerítette a Schuman-tervnek a megvalósítását, és ezzel voltaképpen elindult az integrációs folyamat. A módszeres és következetes amerikai erőfeszítések végső soron azt eredményezték, hogy 1951-ben létrejött az Európai Unió előfutárának tekinthető Európai Szén- és Acélközösség, majd néhány évvel később, 1957-ben az Európai Gazdasági Közösség (EGK). Ezt követően az amerikai külpolitika végig következetes maradt: folyamatosan nyomást gyakorolt a hat alapító országra azért, hogy minél több antikommunista országot vegyenek fel az integrációba a nyugati szövetségi rendszer erősítésére. A periférikus helyzetű, akkor még az integráción kívül álló országok jelentősége így egyre inkább növekedett.

Az 1960-as évek közepére azonban az integráció lelassult, csak részleges és nagyon lassú integrációs folyamat következett, a további szupranacionalizációs tendenciák pedig rendkívül vontatottá váltak. A sikeres háborús újjáépítés után az alapító hatok országaiban stabil gazdasági növekedés volt megfigyelhető.

Berend T. Iván könyvének második részében bemutatja, hogy az 1970-es évekre az amerikai külpolitika egészen megváltozott, azt is mondhatjuk talán, hogy drámai

fordulatot vett. A Nixon-kormányzat ugyanis ráeszmélt, hogy az egységesült és gazdaságilag megerősödött Európa nemcsak szövetséges, hanem egyre inkább versenytárs is. Ezzel párhuzamosan az Egyesült Államok Kína felé nyitott, később pedig több megállapodást kötött a Szovjetunióval. A korábbi éles szembenállást az enyhülés politikája követte. Az Egyesült Államok egyre inkább befelé fordult, Európa pedig egy minden tekintetben megerősödött és független hatalomként jelent meg. Nem telt el sok idő, és a korábbi szövetségesek közötti ellentétek felszínre törtek. Úgy tűnhetett, hogy az Európai Közösség magára maradt, mert sem külső, sem belső tényezők nem rejtettek magukban tényleges integrációs dinamikát.

Ezzel párhuzamosan a világ gazdaságban is drámai változások kezdtek kibontakozni, mert az olajválságok mellett egyfajta strukturális válság is kialakult. Ekkor vette ugyanis kezdetét a globalizáció második hulláma, a technológiai és telekommunikációs forradalom, valamint az általános gazdasági dereguláció. Mindez korábban soha nem látott globális versenyt indított el, és a világ gazdaság vezető gazdasági hatalmainak hierarchiája átalakult. Az új helyzet komoly gondot okozott az EK országainak és vállalatainak. Európa ugyanis lemaradt az Egyesült Államok és Japán mögött a kommunikációs forradalom versenyében, sőt a szerkezeti válságra is kifejezetten lassan reagált. A technológiai forradalom pedig még a korábbi vezető szektorokat is veszélyeztette. Az európai nagyvállalatoknak ráadásul Ázsia újonnan iparosodott országaival is állniuk kellett a versenyt. Az ázsiai „kis tigrisek” (Hongkong, Szingapúr, Dél-Korea és Tajvan), valamint Kína és India is komoly kihívást jelentettek számukra. Ebben a környezetben az európai nagyvállalatok nemcsak a világ piacon, hanem a hazai piacon is hamar teret veszítettek (112. o.). Ráadásul az amerikai multinacionális vállalatok valósággal elárasztották az európai piacokat.

Berend T. Iván azonban felhívja a figyelmünket egy másik tényezőre is, amely még inkább kihívás elé állította az európai integrációt és az európai nagyvállalatokat. A második világháború utáni évtizedekben a gyarmati birodalomrendszer szétesésével az európai vállalatok elvesztették piacaik és nyersanyagforrásaik egy részét. Az újonnan függetlenné vált harmadik világbeli országok függetlenségük első éveiben államosításba kezdtek, aminek az lett az egyértelmű következménye, hogy a fejlődő világ üzleti szempontból rendkívül bizonytalanná vált. Ahhoz, hogy az európai nagyvállalatok piacokat és befektetési lehetőségeket szerezzenek, más földrajzi térségek felé kellett fordulniuk. Ez végső soron drámai változásokat hozott az európai integrációban. A folyamat teljes egészében ugyan nem állt meg, mert Jean Monnet híressé vált mondata óta tudhatjuk, hogy Európában minden válság egy újabb lehetőség, és Európa éppen ezeken keresztül fejlődik tovább.

Amikor az Egyesült Államok tovább már nem támogatta az európai újjáépítést, az európai multinacionális vállalatok léptek a színre, s a nagyvállalatok szerepe határozta meg az integráció második szakaszát, vitt új életet az integrációs folyamatokba 1980 után. Ez volt az a pont, ahol az üzleti érdek vált elsődlegessé az EK-n belül. Az 1980-as és az 1990-es években számos akvizíciós és összeolvadási hullám zajlott, aminek eredményeképpen hatalmas üzleti birodalmak és egyfajta európai típusú banki és feldolgozóipari rendszer jött létre. A sűrű fiókvállalati hálózat, illetve értéklánc kibontakozása és növekedése egyfajta szilárd bázist teremtett az integrált Európa új struktúrájához.

A szupranacionális európai politikai intézményrendszer pedig megteremtette ehhez az elengedhetetlen szabályozást, törvényeket és intézményrendszert. Nemzeti érdekeiket felismerve és követve, a tagállamok is hozzájárultak a folyamathoz. Az EK tehát jó példáját szolgáltatta annak a Braudel-féle megállapításnak, hogy „A vállalatok csak akkor fejlődnek, amikor nem történik francia mintájú állami beavatkozás a gazdaságba. Ha, éppen ezzel ellenkezőleg, egy bizonyos szintű gazdasági szabadság a főszabály, a kapitalizmus szilárdan halad előre, és mindenfajta adminisztratív csűrös-csavaráshoz és nehézséghez is jól alkalmazkodik.” (Braudel [1992] 446. o.)

Ebben a megváltozott világ gazdasági környezetben és éles nemzetközi versenyben a nyugat-európai multinacionális vállalatok a korábban ismertetett folyamatokkal párhuzamosan Európa periferikus fekvésű országainak még mindig kiaknázatlan piaci és olcsó munkaerőbázisa felé fordultak. A nagyvállalatok számukban és erejükben megsokszorozódva kezdtek el befektetni egymás országaiban, és ebből a tendenciából a periferikus fekvésű országok sem maradtak ki. A perifériák tehát az integrációs folyamat során másodjára is felértékelődtek.

A nagyvállalati érdek számára a stabil és politikailag biztosított európai piac és a periféria országainak olcsó munkaereje döntő fontosságúvá vált. A méretgazdaságosságot kereső európai multinacionális vállalatoknak feltétlenül szükségük volt egy nagy hazai piacra és egy szorosan integrált európai gazdaságra, ezért a római szerződés (1957) még korábban nem teljesített törekvései mögé álltak. Ezek a törekvések annak az egységes piacnak a megteremtését célozták meg, ahol megvalósul a javak, a tőke és az emberek szabad áramlása. Az 1980-as évek közepétől kezdődően az integrációs folyamat az egységes piacon túl a közös fizetőeszköz létrehozása, illetve a mediterrán térség, távlatos dimenzióját tekintve pedig Kelet-Európa integrációja irányába folytatódott. Európa perifériái tehát fontos szerepet tölthettek be az európai integráció dinamikájának fenntartásában, sőt korábban évtizedekig Európa újraegyesülése jelentette a legfontosabb dinamizmust az EK-ban és a későbbi EU-ban.

A szerző azonban helyesen hívja fel figyelmünket arra a tényre is, hogy az európai vállalatok önmagukban nem lettek volna képesek egy erősen integrált európai kontinenst teremteni. A vállalatok számos szakértő bevonásával hatalmas lobbitevékenységet folytattak, és minden határon túl szorgalmazták a további integrációt meg a szupranacionális intézmények erősítését. Szükség volt ehhez az uniós intézményekre is (Európai Bizottság és Európai Parlament), amelyek mindehhez partnerként csatlakoztak. Később a szovjet blokk és a kommunizmus összeomlása – a német újraegyesítéssel együtt – ugyancsak páratlan új lehetőséget teremtett, amelyben a nagyvállalatok, a szupranacionális intézmények, az EK politikusai és a fontosabb tagállamok kormányai között széles szövetség jött létre. Ennek eredményeként kialakult az egységes piac, és megteremtődött a hajlandóság annak minél nagyobb ívű kiszélesítésére.

A könyvben tehát az európai integráció kapcsán az Egyesült Államok háború utáni külpolitikája és az európai nagyvállalatok kiemelt hangsúlyt kapnak, a szerző szerint ugyanis ezek a tényezők hasonlóan fontosak – ha nem fontosabbak – voltak, mint a nemzetállamok vagy a föderalista politikai elit szerepe. Berend T. Iván arra is felhívja a figyelmet, hogy számos tényező kedvező együttállása járult hozzá az európai integráció megszületéséhez és fejlődéséhez, de egyben a problémáinak kialakulásához is.

A könyv epilógusában a szerző a jelenkori EU-t érintő súlyos kérdéseket feszegeti, és számos gondolatébresztő kérdést vet fel. Felmerül, hogy vajon milyen irányt vesz a későbbiekben az integrációs folyamat. A könyv utolsó mondatában Berend T. Iván ezzel kapcsolatban sokatmondó megállapítást tesz: „Ésszerűnek tűnik, ha az EU jövőjével kapcsolatosan óvatos optimizmust fogalmazunk meg.” (242. o.)

Berend T. Iván új könyve hatalmas hozzájárulást jelent az európai integráció történetének megértéséhez, ugyanis rendkívül feszes és logikus gondolatmenettel mutat arra rá, hogy a klasszikus integrációs dinamizmusok mellett az amerikai külpolitika (tehát Európán kívüli szereplők) és az európai nagyvállalatok is fontos szerepet töltek be az EK, majd az EU horizontális és vertikális integrációjában. Elsősorban azoknak lehet tanulságos olvasmány a kötet, akik egyrészt érdeklődnek az egységes európai piac dinamikája és az EU integrációja iránt, másrészt pedig fontosnak tartják Európa háború utáni történetének minél teljesebb megértését. Lényeges gondolatokat tartalmaz még azok számára is, akik felül tudnak és akarnak emelkedni a periférikus országok kapcsán megjelenő egyoldalú narratíván, és képesek megérteni ezen országcsoport szerepét az integrációs dinamikák alakításában.

Hivatkozások

- BRAUDEL, F. [1992]: *The Wheels of Commerce. Civilisation and Capitalism: 15th–18th Century*. Vol. 2. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California.
- CONESA, J. C.–KEHOE, T. J. [2014]: Is it too late to bail out the troubled countries in the Eurozone? *The American Economic Review*, Vol. 104. No. 5. 88–93. o. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.104.5.88>.
- DE GRAUWE, P. [2016]: The legacy of the Eurozone crisis and how to overcome it. *Journal of Empirical Finance*, Vol. 39. Part B, 147–155. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jempfin.2016.01.015>.
- OLTHETEN, E.–SOUGIANNIS, T.–TRAVLOS, N.–ZARKOS, S. [2013]: Greece in the Eurozone: Lessons from a decade of experience. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, Vol. 53. No. 4. 317–335. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.qref.2013.05.006>.

Pásztor Szabolcs